

УДК 528.9

ПЛАН ПОРУЧИКА КАВЕРІНА: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ, ЗНАЧЕННЯ

Сергій Остапчук

Кафедра геодезії та картографії, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Соборна 11, Рівне, Україна, 33028, E-mail: s.m.ostapchuk@nuwm.edu.ua

У статті вперше виконано детальний опис та аналіз плану міста Рівного 1896 р., автором якого є поручик Каверін. Такий план можна розглядати як джерело цінної і комплексної інформації про Рівне станом на кінець XIX ст.

Ключові слова: план міста, Рівне, картографічні матеріали, архівні матеріали, топоніми, зображення, позначення, легенда.

Вступ

При виконанні досліджень минулого виникає потреба у використанні старих картографічних матеріалів, які справедливо розглядаються як важливий засіб пізнання конкретної історичної епохи. Старі карти і плани є унікальним джерелом цінної історичної інформації, поданої у компактному графічному вигляді. Ніяка інша форма її подання не володіє такою точністю і конкретикою, не дає зорової уяви про форму, величину і взаємне розміщення об'єктів та явищ, не дозволяє оцінити їх просторові взаємозв'язки.

Тому цілком зрозуміло, що старі картографічні матеріали завжди цікавили дослідників і це знайшло висвітлення у відповідних розвідках [Вавричин М., 2004; Вітринська А., 2015; Володченко А., 2004; Дашкевич Я.Р., 1991; Остапчук С.М., 2006; Сосса Р.І., 2007; Сосса Р.І., 2014].

Мета

Нашу увагу привернув план міста Рівного 1896 року поручика Каверіна, який практично, за виключенням скупих згадувань, як от [Ричков П.А., 2008], не описаний у літературі. Тому метою даної статті є виконання детального аналізу цього картографічного джерела, що допоможе повніше і достовірніше розуміти реалії Рівного кінця XIX століття, коли воно перебувало у складі Російської імперії і поміж дванадцяти повітових міст Волинської губернії мало найкращі показники розвитку [Прищепу О., 2006].

Методика та результати

Сам план було взято у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею. Він пройшов

певне опрацювання музейними працівниками і містив на оригіналі нанесені ними у синіх кружечках цифрові позначення окремих об'єктів. Тому ми їх до уваги, звісно, брати не будемо.

Даний план є рукописним, він укладений, на нашу думку, на основі окомірного знімання. Відносно невисока геометрична точність нанесення елементів змісту аж ніяк не применшує його вагомості інформаційного значення, особливо з огляду на прискіпливе подання назв майже усіх вулиць і показ основних споруд та об'єктів.

У правому верхньому куті креслення у двох рядках розміщено назву «Планъ Города Ровно», нижче – «1896 г.», ще нижче – «Масштабъ 100 сажень» (мається на увазі, в 1 англійському дюймі), внизу, приблизно посередині, – лінію орієнтування зі стрілкою на північ. У лівому нижньому куті викреслено умовні позначення, а у правому нижньому – підпис «Чертиль поруч. Каверин».

Візуальний аналіз самого плану показує, що розгалужена гідрографічна мережа, яка займала на той час досить значну територію, і головна вулиця, наскрізна міська магістраль, яка мала важливе стратегічне значення для царської Росії – Києво-Брестське шосе, поділяли Рівне на частини: старе місто (центр), острів Замковий, військові казарми, Воля (рис. 1), Америка (рис. 2), Кавказ, Грабник. На плані засвідчено, що для центральної частини міста для цього часу характерна типова ремісничо-торгівельно-житлова забудова, а для передмість – сільська.



Рис. 1. Передмістя Воля на плані поручика Каверіна

Як відомо, власні назви частин міст історично виникли раніше назв вулиць, тому їх по праву можна вважати першими міськими топонімами. Мають вони, звичайно, і свої пояснення.

Назви окремих районів Рівного кінця XIX ст. пов'язані з наступними обставинами:

- у західному передмісті Воля проживали поселенці із сільської округи, які користувалися певними пільгами і були звільнені від деяких повинностей;
- передмістя Америка утворилося за рахунок розширення Волі, мало досить щільну забудову, що чимось нагадувало великі американські міста;
- північно-східне передмістя Кавказ розташовувалося на підвищених формах рельєфу, що різко виділялося на місцевості;
- в основі назви східного передмістя Грабник лежить флоронімічна ознака, бо саме граб був переважаючою породою лісового насадження цієї околиці міста.

На даний час рівненські топоніми Воля і Америка є зниклими, а Кавказ і Грабник – існуючими.



Рис. 2. Передмістя Америка на плані поручика Каверіна

На плані нанесено густу мережу доріг і провулків, підписано їх назви. Пізніше, у різні часи, зі зрозумілих історичних причин, практично усі вони були перейменовані (за виключенням вулиці Замкової, яка хоч у роки Другої світової війни мала назву Бургштрассе, але у перекладі це означає те ж саме).

На сучасних картах для частини з них повернуто колишні назви (Дубенська, Кавказька, Шкільна, Тополева, Золотіївська). А переважна ж більшість вулиць такі назви втратили, можливо і назавжди (Мала Фольварна, Велика Фольварна, Броварна, Директорська, Волосна, Верхньодворецька, Південно-Дворецька, Велика Мінська, Мала Мінська, Мала Красна, Омелянівська, Бармацька, Томаровська, Новіковська, Аптекарська, Санаторна, Сарайна, Казармова, Тюремна,

Африканська, Американська), як і провулки (Бармацький, Княжий, Соборний, Сапожний).

По краях плану на продовженні вулиць показано напрями на приміські села (в Золотіївку, Тютюковичі, Хутір Боярку, Басів Кут) чи ближні міста (в Дубно).

На даний час усі зазначені на кресленні приміські села стали повноправними частинами Рівного, при цьому вони зберегли свої колишні назви.

Показано велику кількість об'єктів, деякі з них підписані безпосередньо на плані (Південно-Західна залізниця, сухаревий завод, манеж, стрільбище, військова нумерація полків), інші позначені літерами із наступним поясненням у легенді.

Окремої уваги заслуговує зображення військового містечка (рис. 3), яке займає північно-західну частину плану.



Рис. 3. Військове містечко на плані поручика Каверіна

Проведений аналіз доступних нам архівних матеріалів (державний архів Рівненської області, Рівненський обласний краєзнавчий музей, дослідникам зрозуміла проблема розпорошеності документів та непростого доступу до фондів, скажімо, основна частина картографічних матеріалів стосовно Рівного знаходиться у Російському державному історичному архіві (Санкт-Петербург)) і наукових публікацій такої детальності показу військової інфраструктури Рівненського гарнізону станом на кінець XIX – початок XX ст. не виявив.

Справа в тому, що масштабне будівництво військового містечка розпочалося у 1887 р. (тобто незадовго до появи плану) і було пов'язане із близькістю австро-угорського кордону та можливою ймовірністю військових

дій. Розташування військового кварталу саме у цьому місці зумовлено наявністю вільних земель у північно-західній частині міста, близькістю до залізниці і вокзалу (побудовані у 1873 р.) та прокладеному поряд Києво-Брестському шосе (побудоване у 1857 р.). Не слід забувати, що сам автор укладеного плану перебував на військовій службі у царській армії у чині поручика і мав безпосередній доступ до потрібної для цього інформації. На кресленні показано казарми й споруди 125 (Курського) піхотного полку, 127 (Путивльського) піхотного полку, 32 артилерійської бригади, штаб 11 армійського корпусу та інші військові об'єкти.

Як згадувалося раніше, окремі об'єкти на плані позначені буквами, а їх пояснення – у легенді, яку автор розмістив у лівому нижньому куті.

Перелік подано у двох стовпчиках в алфавітному порядку (а – православний собор, б – повітове казначейство, в – відділення банку, г – єврейська лікарня, д – міська управа, е – пожежне депо і т.д.). Всього легенда нараховує 40 назв, тому Каверін змушений був деякі з них позначити проіндексованими літерами (а' – лютеранська церква, б' – земська пошта, в' – волосне управління, г' – провіантний магазин, д' – шкіряний завод і т.д.). Трапляються у цьому переліку і букви грецького алфавіту (наприклад, θ – тюремний замок). Найбільше місця у легенді відведено державним установам і закладам (11 назв), культовим спорудам і кладовищам (10), дрібним заводам і підприємствам (6).

На плані нанесено річку Устю, яка на південній околиці і в центральній частині Рівного розливається широкою гладдю. Ця заболочена місцевість із зарослями очерету та осоки на плані займає майже 1/4 території міста. Умовними знаками виділені місця, де Устя має високі береги, стрілкою відмічено напрям її течії. Характерна для міста рослинність відображена відповідними для того часу умовними знаками. Найбільш виражені природні і штучні форми рельєфу (яружна мережа, обриви, насипи) показано штриховими та контурними позначеннями. План викреслено акуратним каліграфічним почерком, що надає йому особливої елегантності.

Висновки

План поручика Каверіна 1896 р. є джерелом цінної, комплексної і неупередженої інформації для пізнання міста Рівного кінця XIX ст. На ньому відображено особливості вигляду міста, топоніміку, містобудівні тенденції. Разом з тим, вивчення цього документу є необхідною складовою інвентаризації давньої картографії Рівного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К.: ДНВП «Картографія», 2004. – 208 с. – ISBN 966-631-526-2.
2. Вітрянська А. Географічні карти XVII-XVIII ст. у колекції Національного музею історії України / А. Вітрянська // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. – К., 2015. – Число 13. – С. 185-196.
3. Володченко А. Доісторичні карти України // А. Володченко, В.О. Шевченко. – Дрезден: 2004. – 61 с. – ISBN 3-866005-454-6.
4. Дашкевич Я.Р. Зображення Кам'янця-Подільського 70-років XVII-XVIII ст. як історико-топографічне джерело / Я.Р. Дашкевич // Проблеми історичної географії України: зб. наук. пр. / АН УРСР, Ін-т історії України. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 43-54. – ISBN 5-12-002035-6.
5. Остапчук С.М. Німецькі карти Рівненщини 1941-44 рр. / С.М. Остапчук // Вісник НУВГП: зб. наук. пр. – Рівне, 2006. – Вип. 1(33). – С. 201-207.
6. Прищеп О. Вулицями Рівного: погляд у минуле / О. Прищеп. – Рівне, 2006. – 223 с.
7. Ричков П.А. Давня картографія Рівного XVIII-XIX ст. / П.А. Ричков // Архітектурна спадщина Волині: зб. наук. пр. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – С. 57-79. – ISBN 978-966-8424-91-5.
8. Сосса Р.І. Історія картографування території України: підручник / Р.І. Сосса. – К.: Либідь, 2007. – 336 с. – ISBN 978-966-06-0463-6.
9. Сосса Р.І. Топографічне картографування України (1917-2012): монографія / Р.І. Сосса. – К.: Наук. думка, 2014. – 384 с. – ISBN 978-966-06-1430-5.

Lieutenant Caverin's plan: essence, features, meaning

Serhiy Ostapchuk

Department of Geodesy and Cartography, National University of Water Management and Nature Management, ul. Soborna 11, Rivne, Ukraine, 33028, E-mail: s.m.ostapchuk@nuwm.edu.ua

For the first time, the article provides a detailed description and analysis of the 1896 Rivne city plan, authored by Lieutenant Caverin. Such a plan can be considered as a source of valuable and comprehensive information about Rivne at the end of the 19th century.

Key words: city plan, Rivne, cartographic materials, archival materials, place names, images, designations, legend.